

Přednáška 11: Věta o střední hodnotě a L'Hopitalovo pravidlo

Rolleova věta

Věta 51 (Rolleova)

Je-li funkce $f : [a, b] \rightarrow \mathbb{R}$ spojitá v intervalu $[a, b]$ a diferencovatelná v každém bodě $a < x < b$ a $f(a) = f(b)$, pak existuje bod $x_0 \in (a, b)$ takový, že

$$f'(x_0) = 0.$$

Příklad

Funkce $f(x) = \sqrt{1 - x^2}$, která není diferencovatelná v bodech $x = \pm 1$, splňuje předpoklady Rolleovy věty na intervalu $[-1, 1]$.

Příklad

Funkce $f(x) = |x|$ nesplňuje předpoklady Rolleovy věty na intervalu $[-1, 1]$.

Příklad

Funkce $f(x) = \begin{cases} x & \text{pro } x \in (0, 1] \\ 1 & \text{pro } x = 0 \end{cases}$ nesplňuje předpoklady Rolleovy věty na intervalu $[-1, 1]$.

Důkaz

Důkaz

Jsou dvě možnosti.

- ① *Funkce f je konstantní, tj. v každém bodě je $f'(x) = 0$ a věta je dokázaná.*
- ② *Funkce není konstantní. Protože je spojitá na uzavřeném intervalu, podle Věty 36 nabývá na intervalu maxima a minima. Maximum nebo minimum musí tedy být různé od hodnoty $f(a) = f(b)$ a tedy maxima a minima je nabýváno v nějakém vnitřním bodě x_0 intervalu (a, b) . Protože funkce je diferencovatelná, tak $f'(x_0) = 0$ (Věta 50).*

Příklad: Jednoznačnost řešení algebraické rovnice

Příklad

Dokažte, že rovnice $6x^3 + x^2 + x - 5 = 0$ má v intervalu $[0, 1]$ právě jedno řešení. Označme $f(x) = 6x^3 + x^2 + x - 5$. Protože $f(0) = -5$ a $f(1) = 3$, tj. $f(0)f(1) < 0$ a funkce je spojitá, tak podle Bolzano-Weierstrassovy věty platí, že existuje řešení na intervalu $[0, 1]$.

Dokážeme, že toto řešení je jediné. Předpokládejme sporem, že existují dvě různá řešení $x_1 \neq x_2$, $0 < x_1 < x_2 < 1$. Platí tedy $f(x_1) = f(x_2) = 0$, a tedy podle věty o střední hodnotě platí, že existuje $c \in \mathbb{R}$, $x_1 < c < x_2$ takové, že $f'(c) = 0$. Protože

$$f'(x) = 18x^2 + 2x + 1 > 0 \text{ pro } x \in [0, 1],$$

tak dostáváme spor s předpokladem existence dvou různých řešení.

Věta o střední hodnotě

Věta 52 (O střední hodnotě)

Je-li funkce $f : [a, b] \rightarrow \mathbb{R}$ spojitá v intervalu $[a, b]$ a diferencovatelná v (a, b) , pak existuje bod $x_0 \in (a, b)$ takový, že

$$f'(x_0) = \frac{f(b) - f(a)}{b - a}.$$

Důkaz

Důkaz

Definujeme funkci

$$g(x) = f(x) - \left(f(a) + \frac{f(b) - f(a)}{b - a}(x - a) \right).$$

Protože funkce g je spojitá a $g(a) = g(b) = 0$, tak podle Rolleovy věty 51 existuje bod $x_0 \in (a, b)$ takový, že platí

$$g'(x_0) = f'(x_0) - \frac{f(b) - f(a)}{b - a} = 0,$$

a tedy

$$f'(x_0) = \frac{f(b) - f(a)}{b - a}.$$

Aplikace věty o střední hodnotě

Věta 53

- 1 Je-li $f'(x) = 0$ pro každé $x \in (a, b)$, pak f je konstantní na intervalu (a, b) .
- 2 Jestliže pro funkce f a g platí, že $f'(x) = g'(x)$ pro $x \in (a, b)$, pak je $f(x) - g(x)$ konstantní v intervalu (a, b) .

Důkaz

Důkaz

- ① Aplikujeme Větu 52 na interval $[a, x]$ pro $x \leq b$. Existuje tedy $c \in (a, x)$ tak, že

$$\frac{f(x) - f(a)}{x - a} = f'(c) = 0,$$

a tedy $f(x) = f(a)$.

- ② Definujeme funkci $h(x) = f(x) - g(x)$. Platí tedy, že $h'(x) = 0$ pro $x \in (a, b)$. Podle první části věty, je tedy funkce h konstantní.

Věta 54

Nechť $f : (a, b) \rightarrow \mathbb{R}$ je diferencovatelná v každém bodě $x \in (a, b)$. Pak platí:

- *Je-li $f'(x) > 0$ ($f'(x) < 0$) v každém bodě $x \in (a, b)$, pak je funkce f rostoucí (klesající) v intervalu (a, b) .*
- *Je-li $f(x)$ rostoucí (klesající) v (a, b) , pak $f'(x) \geq 0$ ($f'(x) \leq 0$) v intervalu (a, b) .*

Pokud je funkce f rostoucí v intervalu (a, b) , pak neplatí že $f'(x) > 0$ pro všechna $x \in (a, b)$, viz. např. funkce $f(x) = x^3$, pro kterou $f'(0) = 0$.

Důkaz

Důkaz

- 1 Necht' $a < x_1 < x_2 < b$. Podle Věty o střední hodnotě 52 existuje $x_1 < c < x_2$ takové, že

$$\frac{f(x_2) - f(x_1)}{x_2 - x_1} = f'(c) > 0,$$

a tedy $f(x_2) > f(x_1)$, tj. funkce f je rostoucí.

- 2 Je-li f rostoucí v intervalu (a, b) , tak platí

$$\frac{f(x+h) - f(x)}{h} > 0 \text{ pro } h > 0 \quad (8)$$

$$\frac{f(x+h) - f(x)}{h} > 0 \text{ pro } h < 0. \quad (9)$$

Protože existuje, derivace funkce f , tak musí platit, že

$$f'(x) = \lim_{h \rightarrow 0} \frac{f(x+h) - f(x)}{h} \geq 0.$$

Průběh funkce

Definice 60 (Kritický bod funkce)

Bod $x_0 \in D(f)$ se nazývá kritickým bodem funkce f , pokud platí jedna ze dvou podmínek:

- *funkce f není diferencovatelná v bodě x_0*
- *$f'(x_0) = 0$.*

Lokální extrémy funkce pomocí první derivace

Věta 55

Nechť $x_0 \in (a, b)$ a necht' je funkce $f : (a, b) \rightarrow \mathbb{R}$ spojitá v (a, b) a diferencovatelná v každém bodě intervalu (a, b) s možnou výjimkou bodu x_0 . Pak platí:

- 1 Pokud existuje číslo $\delta > 0$ tak, že v intervalu $(x_0 - \delta, x_0)$ je $f'(x) > 0$ a v intervalu $(x_0, x_0 + \delta)$ je $f'(x) < 0$ pak má funkce v bodě x_0 lokální maximum.
- 2 Pokud existuje číslo $\delta > 0$ tak, že v intervalu $(x_0 - \delta, x_0)$ je $f'(x) < 0$ a v intervalu $(x_0, x_0 + \delta)$ je $f'(x) > 0$ pak má funkce v bodě x_0 lokální minimum.

Důkaz

Důkaz

Nechť existuje číslo $\delta > 0$ tak, že v intervalu $(x_0 - \delta, x_0)$ je $f'(x) > 0$ a v intervalu $(x_0, x_0 + \delta)$ je $f'(x) < 0$. Podle Věty 54 je tedy funkce na intervalu $(x_0 - \delta, x_0)$ rostoucí a na intervalu $(x_0, x_0 + \delta)$ je klesající. Protože je funkce f spojitá, tak na intervalu $[x_0 - \delta, x_0 + \delta]$ nabývá svého maxima, tj. maximum funkce na tomto intervalu je nabýváno v bodě x_0 .

Postup nalezení extrémů funkce na intervalu $[a, b]$ s využitím první derivace funkce

- 1 Nalezneme kritické body funkce f na intervalu (a, b) .
- 2 Určíme hodnoty funkce f v kritických bodech a v krajních bodech a a b . Největší (nejmenší) z těchto hodnot je maximum (minimum) funkce.
- 3 Určíme intervaly, ve kterých je funkce rostoucí/klesající
- 4 V kritických bodech určíme, zda-li se jedná o lokální maximum nebo lokální minimum. V bodech lokálního maxima derivace funkce mění znaménko z $+$ na $-$, v bodech lokálního minima derivace funkce mění znaménko z $-$ na $+$.

Zobecněná (Cauchyova) věta o střední hodnotě

Věta 57 (Zobecněná věta o střední hodnotě)

Nechť funkce $f, g : [a, b] \rightarrow \mathbb{R}$ jsou spojité v intervalu $[a, b]$ a diferencovatelné v (a, b) . Pak existuje bod $c \in (a, b)$ takový, že

$$f'(c) (g(b) - g(a)) = g'(c) (f(b) - f(a)).$$

Poznámka

Pokud platí, že $g(a) \neq g(b)$ a $g'(c) \neq 0$, pak lze tvrzení věty zapsat jako

$$\frac{f(b) - f(a)}{g(b) - g(a)} = \frac{f'(c)}{g'(c)}.$$

Důkaz

Důkaz

Definujeme funkci

$$h(x) = (f(b) - f(a))(g(x) - g(a)) - (g(b) - g(a))(f(x) - f(a)).$$

Protože je funkce h spojitá a $h(a) = h(b) = 0$. Podle Rolleovy věty existuje $a < c < b$ tak, že $h'(c) = 0$. Protože

$$h'(c) = g'(c)(f(b) - f(a)) - f'(c)(g(b) - g(a)) = 0,$$

tj.

$$g'(c)(f(b) - f(a)) = f'(c)(g(b) - g(a)).$$

L'Hopitalovo pravidlo

Věta 58 (L'Hopitalovo pravidlo)

Nechť funkce f a g jsou diferencovatelné na intervalu (a, b) a $g'(x) \neq 0$ pro $x \in (a, b)$. Necht' bud'

$$\lim_{x \rightarrow b-} f(x) = \lim_{x \rightarrow b-} g(x) = 0$$

nebo

$$\lim_{x \rightarrow b-} |f(x)| = \lim_{x \rightarrow b-} |g(x)| = \infty.$$

Dále necht' platí bud'

$$\lim_{x \rightarrow b-} \frac{f'(x)}{g'(x)} = L$$

nebo

$$\lim_{x \rightarrow b-} \frac{f'(x)}{g'(x)} = \pm\infty.$$

Pak

$$\lim_{x \rightarrow b-} \frac{f(x)}{g(x)} = \lim_{x \rightarrow b-} \frac{f'(x)}{g'(x)}.$$

Další případy, pro které platí L'Hopitalovo pravidlo

- 1 jednostranné limity nahradíme limitou (pokud limita existuje)
- 2 $b = \infty$
- 3 Limitu zleva v bodě b je nahrazena limitou zprava v bodě a , tj. $\lim_{x \rightarrow b-}$ nahradíme všude ve Větě 58 $\lim_{x \rightarrow a+}$ přičemž připouštíme i $a = -\infty$

Příklady

Příklad (Správné použití l'Hopitalova pravidla)

$$\lim_{x \rightarrow 0} \frac{\sin x}{x} = \lim_{x \rightarrow 0} \frac{\cos x}{1} = 1.$$

Příklad (Limita pro kterou nelze použít l'Hopitalovo pravidlo)

$$\lim_{x \rightarrow \infty} \frac{1 + \sin x}{x}$$

Pokud bychom použili l'Hopitalovo pravidlo, pak po derivaci čitatele a jmenovatele dostáváme

$$\lim_{x \rightarrow \infty} \frac{\cos x}{1} = \text{limita neexistuje,}$$

a tedy nejsou splněny předpoklady Věty 58. Limitu tedy nelze určit pomocí l'Hopitalova pravidla. Platí

$$\lim_{x \rightarrow \infty} \frac{1 + \sin x}{x} = 1.$$

Příklady

Příklad (Správné použití l'Hopitalova pravidla)

$$\lim_{x \rightarrow 0_+} x^x = \lim_{x \rightarrow 0_+} e^{x \ln x} = e^{\lim_{x \rightarrow 0_+} x \ln x},$$

pokud $\lim_{x \rightarrow 0_+} x \ln x$ existuje. Pro výpočet $\lim_{x \rightarrow 0_+} x \ln x$ použijeme l'Hopitalovo pravidlo

$$\lim_{x \rightarrow 0_+} x \ln x = \lim_{x \rightarrow 0_+} \frac{\ln x}{\frac{1}{x}} = \lim_{x \rightarrow 0_+} \frac{\frac{1}{x}}{\frac{-1}{x^2}} = 0.$$

Platí tedy

$$\lim_{x \rightarrow 0_+} x^x = \lim_{x \rightarrow 0_+} e^{x \ln x} = e^{\lim_{x \rightarrow 0_+} x \ln x} = 1.$$

Příklady

Věta 59

Pro každé $p > 0$ a $n \in \mathbb{N}$ platí

$$\lim_{x \rightarrow \infty} x^n e^{-px} = 0.$$

Poznámka

Předchozí věta říká, že exponenciála se záporným exponentem klesá k nule rychleji než libovolná mocnina x^n roste do nekonečna.

Důkaz

Protože $x^n e^{-px} = \frac{x^n}{e^{px}}$, tak můžeme použít l'Hopitalovo pravidlo. L'Hopitalovo pravidlo použijeme opakovaně n -krát a dostaneme

$$\lim_{x \rightarrow \infty} \frac{x^n}{e^{px}} = \frac{n}{p} \frac{n-1}{p} \dots \frac{3}{p} \frac{2}{p} \frac{1}{p} \lim_{x \rightarrow \infty} \frac{1}{e^{px}} = 0.$$

Důkaz Věty 58

Důkaz provedeme pro případ, že $\lim_{x \rightarrow b-} \frac{f'(x)}{g'(x)} = L$. Podle definice limity funkce pro libovolné $\epsilon > 0$ existuje $x_0 \in (a, b)$ tak, že

$$\left| \frac{f'(c)}{g'(c)} - L \right| < \epsilon \quad \text{pro} \quad x_0 < c < b. \quad (10)$$

Z věty 57 o zobecněné střední hodnotě plyne, že pokud $x_0 < x < t < b$ pak existuje $c \in (x, t)$ tak, že

$$[g(t) - g(x)]f'(c) = [f(t) - f(x)]g'(c). \quad (11)$$

Poněvadž $g' \neq 0$ v (a, b) , tak g je buď rostoucí nebo klesající a tedy $g(x) - g(t) \neq 0$ pro $x \neq t \in (a, b)$. Odtud plyne, že rovnice $g(x) = 0$ má v intervalu (a, b) maximálně jedno řešení. Můžeme tedy vybrat x_0 v (10) tak, aby $g(x) \neq 0$ pro $x \in [x_0, b)$. Rovnici (11) tedy můžeme přepsat do tvaru

$$G(t) := \frac{f(t) - f(x)}{g(t) - g(x)} = \frac{f'(c)}{g'(c)}, \quad t > x$$

a tedy (10) implikuje

$$|G(t) - L| < \epsilon \quad \text{pro} \quad x, t \in [x_0, b), \quad x < t. \quad (12)$$

Z předpokladu $\lim_{t \rightarrow b-} f(t) = \lim_{t \rightarrow b-} g(t) = 0$, plyne, že

$$\lim_{t \rightarrow b-} G(t) = \frac{f(x)}{g(x)}. \quad (13)$$

Poněvadž

$$|G(t) - L| < \epsilon \quad \text{pro} \quad x_0 < x < t < b,$$

tak z (12) a (13) plyne, že

$$\left| \frac{f(x)}{g(x)} - L \right| \leq \epsilon$$

pro všechna $x \in (x_0, b)$, a tedy $\lim_{x \rightarrow b-} \frac{f(x)}{g(x)} = \lim_{x \rightarrow b-} \frac{f'(x)}{g'(x)} = L$.

...

Nyní větu dokážeme za předpokladu $\lim_{x \rightarrow b-} f(x) = \lim_{x \rightarrow b-} g(x) \pm \infty$. Vybereme opět x_0 tak, aby platila (10) a $g \neq 0$ v $[x_0, b)$. Ze zobecněné věty o střední hodnotě kde položíme $t = x_0$ dostaneme

$$\left| \frac{f(x) - f(x_0)}{g(x) - g(x_0)} - L \right| < \epsilon \quad \text{pro } x_0 < x < b. \quad (14)$$

Protože $\lim_{x \rightarrow b-} f(x) = \pm \infty$, tak existuje $x_1 > x_0$ takové, že $f(x) \neq 0$ a $f(x) \neq f(x_0)$ pro $x_1 < x < b$ a tedy funkce

$$u(x) = \frac{1 - g(x_0)/g(x)}{1 - f(x_0)/f(x)}$$

je nenulová pro $x_1 < x < b$ a platí

$$\lim_{x \rightarrow b-} u(x) = 1. \quad (15)$$

Protože

$$\frac{f(x) - f(x_0)}{g(x) - g(x_0)} = \frac{f(x)}{g(x)} \frac{1 - f(x_0)/f(x)}{1 - g(x_0)/g(x)} = \frac{f(x)}{g(x)u(x)},$$

tak z (14) plyne, že

$$\left| \frac{f(x)}{g(x)u(x)} - L \right| < \epsilon \quad \text{tj.} \quad \left| \frac{f(x)}{g(x)} - Lu(x) \right| < \epsilon |u(x)| \quad \text{pro } x_1 < x < b.$$

Z trojúhelníkové nerovnosti

$$\left| \frac{f(x)}{g(x)} - L \right| \leq \left| \frac{f(x)}{g(x)} - Lu(x) \right| + |Lu(x) - L| \leq \epsilon |u(x)| + |L| |u(x) - 1|. \quad (16)$$

Z (15) plyne, že existuje bod $x_2 \in (x_1, b)$ takový, že

$$|u(x) - 1| < \epsilon \quad \text{a tedy} \quad |u(x)| < 1 + \epsilon \quad \text{pro } x_2 < x < b.$$

Odtud dostaneme

$$\left| \frac{f(x)}{g(x)} - L \right| < \epsilon(1 + \epsilon) + |L|\epsilon \quad \text{pro } x_2 < x < b,$$

tj. $\lim_{x \rightarrow b-} \frac{f(x)}{g(x)} = L$.